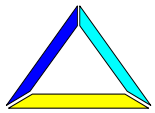
НІМЕЦЬКА КОНСУЛЬТАТИВНА ГРУПА З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ ПРИ УРЯДІ УКРАЇНИ

проф. Лутц Хоффманн
Німецький Інститут економічних досліджень, Берлін

д-р Лоренц Шомерус, Статс-секретар у відставці
Федеральне Міністерство економіки і технологій, Берлін

Консультативна група у Києві	д-р Фолькхарт Вінценц	Інститут Східної Європи, Мюнхен
	Рікардо Джуччі	Німецький Інститут економічних досліджень, Берлін
	проф. Штефан фон Крамон-Т.	Університет м. Геттінген, Інститут аграрної економіки
	д-р Штефан Лутц	Києво-Могилянська академія, КЕДО, Київ
	д-р Петра Опітц	Німецький Інститут економічних досліджень, Берлін
	д-р Ульріх Тіссен	Німецький Інститут економічних досліджень, Берлін
	Ларс Хандріх	Німецький Інститут економічних досліджень, Берлін
	д-р Крістіан фон Хіршхаузен	Німецький Інститут економічних досліджень, Берлін
	Людвіг Штріве	Університет м. Геттінген, Інститут аграрної економіки

Бюро: 01001, Київ, вул. Хрещатик, 30
Тел. 0038 044 228 63 42, 0038 044 228 63 60, факс 0038 044 228 63 36, E-mail: gag@ier.kiev.ua

O23

1 Розвиток організаційних форм підприємств в НДР (Німецькій Демократичній Республіці) та нових Федеральних землях Німеччини[1]

1.1 Проблема низької продуктивності сільськогосподарських підприємств в НДР

Сільське господарство НДР вважалося в колишній РЕВ (Раді Економічної Взаємодопомоги) дуже продуктивним і було взірцем для багатьох інших країн. Проте порівняльний аналіз продуктивності в різних країнах є завжди дуже проблематичним. Різниця в продуктивності може пояснюватися цілою низкою факторів, як наприклад, кліматичні умови, якість грунтів, економічні вихідні умови та форми господарювання, які знаходять своє втілення в різноманітних формах організації підприємств. Тому порівняльний аналіз продуктивності сільськогосподарського виробництва в землях колишньої НДР до, впродовж та після розділу Німеччини являє собою виняткову можливість пояснити можливі розбіжності в продуктивності. В разі, якщо продуктивність до та після розділу Німеччини в землях колишньої НДР була однаково високою або навіть відносно вищою ніж в землях ФРН, то різницю в продуктивності в НДР можна буде пояснити не дією природних факторів, а наслідками застосування різних форм організації ведення господарства в НДР та ФРН.

Такий порівняльний аналіз наведено в Таблиці 1 до поділу Німеччини (з 1936 до 1938 року), для 1951, 1961 років та для періоду з 1986 по 1989 роки. Щодо довоєнного періоду, картина зовсім зрозуміла. Витрати на добрива в землях майбутньої НДР були вищими ніж в землях майбутньої ФРН. Передусім, рівень застосування важливих азотних добрив був ще дуже незначним. Проте врожайність за усіма важливими сільськогосподарськими культурами в землях НДР була майже однаковою або навіть вищою ніж в землях ФРН. **З цього можна зробити висновок про те, що агрокліматичні умови в землях НДР, щонайменше, не є значно гіршими аніж в землях ФРН.**

Очевидно, в ФРН в 50-тих та 60-тих роках вдалося значно скоріше підняти продуктивність сільськогосподарського виробництва. Цей факт можна пояснити цілою низкою причин, як наприклад, поганий стан матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, індикатором чого є незначні витрати на добрива. Перед усім, також колективізація сільського господарства в кінці 50-тих, на початку 60-тих років принесла з собою багато проблем та спричинила низьку продуктивність.

---

[1] Перший розділ цієї роботи значною мірою грунтується на дослідженні Dr. Holger Thiele і є частиною його дисертації "Деколективізація та реструктуризація аграрного сектору в нових Федеральних землях Німеччини".

Таблиця 1: Розбіжності в продуктивності та витратах на мінеральні добрива між НДР та ФРН* з 1936-39 по 1986-89 роки

Продукт	1936/39 НДР / ФРН		1951 НДР / ФРН		1961 НДР / ФРН		1986-89 НДР / ФРН	
	ц/га	%	ц/га	%	ц/га	%	ц/га	%
Пшениця	24 / 22	**+ 10**	24 / 27	**- 11**	27 / 29	**- 7**	45 / 63	**- 29**
Ячмінь	23 / 21	**+ 10**	22 / 25	**- 12**	22 / 24	**- 8**	46 / 66	**- 30**
Жито	17 / 18	**- 6**	18 / 23	**- 22**	18 / 21	**- 14**	34 / 47	**- 28**
Овес	22 / 20	**+ 8**	20 / 23	**- 13**	24 / 27	**- 11**	33 / 37	**- 11**
Картофель	185 / 176	**+ 5**	141 / 186	**- 24**	124 / 220	**- 44**	242 / 360	**- 33**
Сахарна свікла	328 / 340	**- 3**	218 / 284	**- 23**	214 / 356	**- 40**	287 / 504	**- 43**
Азотні добрива	25 / 20	**+ 26**	19 / 27	**- 32**	40 / 50	**- 20**	127 / 129	**- 4**
Калійні добрива	50 / 39	**+ 27**	40 / 51	**- 22**	80 / 81	**- 1**	97 / 75	**+ 29**
Фосфатні добрива	47 / 46	**+ 2**	7 / 33	**- 80**	35 / 53	**- 34**	58 / 54	**+ 7**
Молоко	2.463 / 2.319	**+ 6**	1.837 / 3.914	**- 50**	2.576 / 3.428	**- 25**	4.118 / 4.895	**- 16**

Примітка: в показнику за 1936-1939 роки не взято до уваги дані за 1938 рік.

Джерело: STATISTISCHES REICHSAMT (HG.), за різні роки; STATISTISCHES BUNDESAMT (Hg.), 1990.

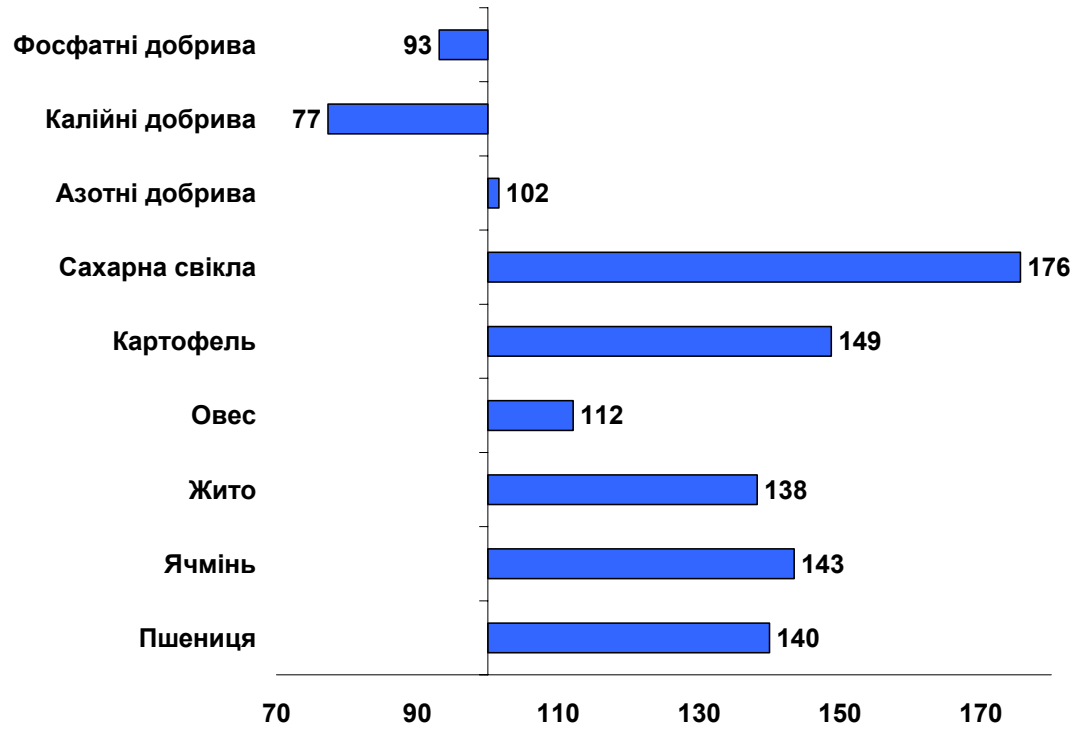

Рисунок 1: Застосування добрив в розрахунку на га та врожайність на га в НДР та Федеративній Республіці Німеччина. Середній показник НДР в 1986-1989 роках взято за 100.

Джерело: Thiele, 1998.

Цікавим виявляється також порівняння НДР та ФРН в 1986-1989 роках. Незважаючи на майже однакові (азотні добрива) або навіть більші (калійні та фосфатні добрива) витрати на добрива, продуктивність в НДР за усіма важливими сільськогосподарськими культурами була нижчою ніж продуктивність в ФРН. Очевидно, сільське господарство НДР надавало менше значення матеріально-технічному забезпеченню та менш продуктивно використовувало ресурси.

Насправді це є проблемою, яка на думку багатьох фахівців є значною проблемою сільського господарства України. В той час, коли в країнах Західної Європи відбувалася постійна оптимізація забезпечення та використання матеріально-технічних ресурсів, в Україні ж такі процеси майже не спостерігалися. Яскравим прикладом в цьому є наступне:

- В країнах Західної Європи норма висівного насіння зернових постійно зменшувалась протягом останніх 20 років. Якщо в 80-тих роках дуже часто засівалося від 400 до 450 зерняток в розрахунку на $м^2$, то зараз необхідну кількість зерна для посіву скорочено до 250-280 зерняток на $м^2$. Отже, поряд із більшими врожаями, які стали можливими через кращу розвинутість окремих рослин, було також досягнуто значних заощаджень коштів завдяки ефективному використанню насіннєвого матеріалу. За оцінками експертів витрати на насіннєвий матеріал в українському сільському господарстві можуть бути скорочено щонайменше на 30%. **З 2,88 млн. т, які в 2000-2001 роках було посіяно в Україні, можна було б легко заощадити 860.000 т, що в грошовому еквіваленті відповідає 700 млн. грн.!**
- В країнах Західної Європи в останні роки застосування добрив та засобів захисту рослин не зростало або навіть в деяких випадках зменшувалось. Проте в 90-тих роках було досягнуто середньорічного зростання продуктивності на рівні близько 2%. Поряд із вдосконаленням насіннєвого матеріалу цей факт можна пояснити, передусім, постійно зростаючою ефективністю застосування добрив та засобів захисту рослин. Визначним є не кількість, а продумана ефективна система удобрення та захисту рослин, яка завдяки вибору оптимального часу застосування дозволяє скоротити кількість речовини, що застосовується.

1.2 Продуктивність праці

Також і продуктивність праці в сільському господарстві НДР була значно нижчою аніж в ФРН, про що свідчать дані із Таблиці 2. Продуктивність праці тут визначено в одиницях зернових (ОЗ). Це дає змогу порівняти дані щодо обсягів виробництва в тваринництві та рослинництві. Продуктивність праці, тобто кількість одиниць зернових, яка виробляється одним робітником протягом року, в 1970 року в НДР була на рівні 24,7 ОЗ, а в ФРН – 37,3 ОЗ. Ця розбіжність в продуктивності мала постійну тенденцію до зростання, яке це видно із Таблиці 2.

Таблиця 2: Продуктивність праці в сільському господарстві НДР з врахуванням робочої сили поза аграрним сектором в порівнянні з ФРН

	Продуктивність праці в НДР на основі …			**Продуктивність праці**
	Всієї робочої сили (РС)	РС за виключенням культурної та соціальної сфери	РС додатково не включаючи будівництво та ремонтні роботи, сферу управління	**в ФРН**
	в т ОЗ в розрахунку на робітника			
1970	**24,7**	**25,1**	**26,6**	**37,3**
1980	**32,1**	**33,5**	**37,7**	**60,6**
1989	**33,8**	**35,6**	**41,5**	**88,8**

Примітки: РС за виключенням соціальної сфери = враховується продуктивність праці, не приймаючи до уваги робочу силу в сфері культури та соціальній сфері, РС без 50% будівництва = підрахунки без РС в сфері культури та соціальній сфері та без 50% РС в будівництві та ремонтних роботах, РС без 50% в управлінні = підрахунки без РС в сфері культури та соціальній сфері та без 50% РС в будівництві та ремонтних роботах та без 50% РС у сфері управління. Для ФРН застосовується стара формула підрахунку одиниць зернових. При застосуванні нової формули для підрахунку одиниць зернових (з 1988 року) продуктивність праці в НДР станом на 1989 рік складає 42,9 т ОЗ на робітника, в ФРН – 111,8 т ОЗ на робітника.

Джерело: власні розрахунки за: STATISTISCHES AMT DER DDR, за різні роки; BML[b], за різні роки, MERKEL, K., 1972, стор. 32f.

1.3 Розвиток структури сільського господарства

Зазначені вище проблеми та структурні негаразди призвели до того, що після об'єднання Німеччини в землях колишньої НДР було необхідно проводити значну зміну структури сільського господарства. І вже одразу було зрозуміло, що незалежно від майбутньої

організаційної форми колишніх сільськогосподарських виробничих кооперативів (нім. абревіатура "ЛПГ" - колгоспи в колишній НДР) було необхідно провести кардинальне вирівнювання продуктивності праці, якщо сільське господарство колишньої НДР бажало вижити в умовах ЄС. Простіше кажучи, сільське господарство в НДР дотувалося ще в набагато більшій мірі, аніж сільське господарство країн ЄС. Отже, прийняття Єдиної Європейської Аграрної Політики було пов'язане для сільського господарства НДР із катастрофічним падінням цін на продукцію, зростаючими цінами на матеріально-технічні ресурси, значними проблемами в отриманні кредитів і т.д.

Досягнуті зміни в процесі аграрного виробництва та підвищення продуктивності були можливі лише тому, що колишні ЛПГ (колгоспи НДР), які відігравали вирішальну роль в процесі аграрного виробництва НДР, швидко реагували на нові стимулюючі заходи, проводячи структурні зміни. Ці структурні зміни буде зображено в подальшому. Вони є, передусім, результатом розвитку та вдосконалення різних юридичних форм, оптимізації розмірів підприємств, ступеню праце- та капіталомісткості та максимізації прибутку підприємств різних організаційних формам.

1.4 Розвиток правових форм підприємств

Сімейні господарства. Порівняння прогнозів та рекомендацій щодо розвитку правових форм підприємств, зроблених в 1990 році, з сучасним станом речей показує, що попередні очікування багатьох фахівців відносно кількості приватних сімейних господарств не виправдалися. Та, в 1990 році в наукових кругах Німеччини панувала думка про те, що ЛПГ не мають жодних шансів на майбутнє. Цій тезі протистояло стверджування про те, що ЛПГ шляхом докорінної реструктуризації, значного скорочення робітників, зміни організаційної побудови і т.д. зможуть перетворитися на економічно успішно діючі суб'єкти господарювання.

Таблиця 3: Правові форми підприємств в сільському господарстві в нових Федеральних землях Німеччини, 1996 рік

Правова форма	Скорочені позначення	Кіл-сть підприємств	Розмір підприємств в га (с-г угіддя)	Частка в загальній площі, в %
Індивідуальні підприємства	EU	25.014	48	21,7
Підприємство, що приносить основний дохід	HEB	7.029	123	15,6
Підприємство, що приносить додатковий дохід	NEB	17.985	15	4,9
Товариства	PG	2.465	338	15,0
Товариство цивільного права	GbR	2.291	363	15,0
Інші, наприклад, відкрите торгівельне товариство	OHG	174	49	0,0
Юридичні особи (приватного права)	JP	3.249	1.079	63,1
Зареєстрований кооператив	eG	1.293	1.425	33,2
Товариство з обмеженою відповідальністю	GmbH	1.432	826	21,3
Командитне товариство[1]	GmbH&CoKG	355	1.126	7,2
Акціонерне товариство	AG	54	1.369	1,3
Інші юридичні особи		115	72	0,1
Юридичні особи (публічного права)		115	86	0,2
Разом		**30.843**	**180**	**100,0**

Примітки:[1] Під GmbH & Co KG йдеться, як правило, про правонаступників колишніх ЛПГ (колхозів). Тому в цій класифікації їх віднесено до групи юридичних осіб, хоча з правової точки зору як командитні товариства вони мають бути віднесені до товариств.

Джерело: BML[a], 1997, стор. 1 та 15.

Як показано в Таблиці 3, в період з 1990 по 1996 роки було створено лише 7.029 сільськогосподарських сімейних підприємств (як основне місце роботи їх власників), які володіли 15,6% всієї площі та середній розмір яких становив 122,6 га. Таким чином, розмір підприємств є на 217% більшим за розмір господарств такої ж самої правової форми в Західній Німеччині (38,7 га). Майже однакову частку в загальній площі с-г угідь (15%) мають 2.291 GbR-підприємства (товариства цивільного права). Хоча до 1996 року було створено 27.500

сімейних господарств в формі індивідуальних підприємств та товариств (це є 90% всіх підприємств), проте ця правова форма не стала домінуючою. Її частка в загальній площі с-г угідь (38% - відповідно 21,7% та 15,0%) значна поступається частці юридичних осіб. Незначна частка в загальній площі пояснюється тим, що переважна більшість, тобто 72% всіх індивідуальних підприємств (17.985) є підприємствами, в яких основний дохід їх власників формується не за рахунок сільськогосподарської діяльності. В будь-якому разі, в середньому вони є на 15 га - тобто 70% більшими за західнонімецькі підприємства, в яких власники мають додаткових дохід.

Юридичні особи. Правонаступники господарств колишньої НДР – сільськогосподарські виробничі кооперативи (колгоспи, ЛПГ) та народні господарства (радгоспи, ФЕБ) – у формі юридичних осіб як і раніше мають найбільшу частку в аграрному виробництві усіх аграрних господарств колишньої НДР, володіючи при цьому 62% усіх с-г угідь. Якщо спочатку кількість колективних підприємств зменшилась з 4.050 ЛПГ приблизно до 3.000 підприємств-правонаступників[2] (їх кількість зменшилась на 26%), то в середині 90-тих років вона почала знову зростати і склала в 1996 році 3.174 підприємств. Протягом цього часу відбулися і значні структурні зміни. Так, наприклад, частка цих підприємств в загальних площі с-г угідь постійно зменшувалась із середнім темпом близько 5% на рік. Ще в 1990 році ця частка складала 83%, тоді як в 1996 році цей показних дорівнював вже 62%. Проте темпи зменшення питомої ваги підприємств в загальній площі угідь постійно падають. Так, спочатку таке скорочення їх частки складало 11%, потім 8%, а в період між 1994 та 1995 роками воно дорівнювало 5% (однак в період між 1995 та 1996 роками темп скорочення навіть трохи зріс).

Таблиця 4: Розвиток правових форм сільськогосподарських підприємств в нових Федеральних землях з 1989 по 1999 рік

Правова форма	**1989**	**1990/91**	**1991**	**1992**	**1993**	**1994**	**1995**	**1996**	**1997**	**1998**	**1999**
					Кіл-сть сільськогосподарських підприємств						
Юридичні особи приватного право	4.050	3.223	2.998	3.036	3.118	3.104	3.182	3.174	2.873	2.942	3.171
Юридичні особи публічного право	464	464	464	101	73	79	87	125	79	66	77
Індивідуальні господарства, товариства	3.588	6.735	10.449	15.438	22.195	24.706	26.979	27.554	28.286	28.989	27.145
Сільськогосподарські підприємства, разом	**7.638**	**9.958**	**13.447**	**18.575**	**25.386**	**27.892**	**30.248**	**30.843**	**31.238**	**31.997**	**30.393**
					Частка в загальній площі с-г угідь, в %						
Юридичні особи приватного право	83	83	83	74	66	61	59	62	54,9	54,2	53,5
Юридичні особи публічного право	7	7	1	1	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Індивідуальні господарства, товариства	10	10	17	25	34	39	41	38	44,9	45,6	46,3
Частка в загальній площі, разом	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Примітка: GmbH & Co KG віднесено до юридичних осіб, дані про них взято із заявок про надання допомоги на реструктуризацію; дані по GmbH & Co KG за 1994 та 1995 роки отримано шляхом екстраполяції показника за 1993 рік: 280 підприємств з 1,6% від LN; ЛПГ колишньої НДР віднесено до групи юридичних осіб приватного права.

Джерело: Власні розрахунки на основі STATISTISCHES AMT DER DDR, 1990, стор. 212; BML, за різні роки.

Правову основу для розвитку юридичних осіб в Німеччині складає закон від 1991 року (LwAnpG). Після прийняття цього закону ЛПГ мали не пізніше як до 31.12.1991 року змінити свою юридичну форму на одну з тих, яка є прийнятною відповідно до законодавства ФРН. В іншому випадку держава мала розпочати ліквідацію цих підприємств. Зміна правової форми підприємств відбувалась здебільшого до форми "юридичні особи". До цієї групи належать: кооперативи (eG), товариства з обмеженою відповідальністю (GmbH) та акціонерні товариства (AG). Крім того колишні ЛПГ ставали також і товариствами, такими як, командитні товариства

[2] Дані про частку підприємств-правонаступників колишніх колхозів НДР в загальній кількості юридичних осіб не наводяться в жодних джерелах. Для спрощення зроблено припущення про те, що всі підприємства-правонаступники є юридичними особами.

(KG) та набували змішану форму - GmbH & Co KG. Визначним фактором вибору юридичної особи як правової форми підприємства є обмежена відповідальність. Власники в найгіршому випадку (коли підприємство буде оголошено банкрутом) можуть втратити свої частки капіталу, що були вкладені в підприємство. Ще одним фактором є те, що ці підприємства з правової та організаційної точки зору дають змогу розподілити власність та відповідальність між великою кількістю осіб.

Таблиця 5: Правові форми сільськогосподарських підприємств в нових Федеральних землях Німеччини, 1997-1999 рр.

	1997			1998			1999		
Правова форма	Кіл-сть підприємств	Розмір підпр. в 1000 га с-г угідь	Частка с-г угідь, в %	Кіл-сть підприємств	Розмір підпр. в 1000 га с-г угідь	Частка площі, в %	Кіл-сть підприємств	Розмір підпр. в 1000 га с-г угідь	Частка площі, в %
Індивідуальні господарства	**25355**	**1235,9**	**22,2**	**25925**	**1278,4**	**22,8**	**23946**	**1317,3**	**23,5**
Товариства	**2931**	**1265,6**	**22,7**	**3064**	**1276,6**	**22,8**	**3199**	**1280,3**	**22,8**
Товариство цивільного права	2413	870,2	15,6	2541	889,3	15,9	2679	888,1	15,8
Відкрите торгівельне товариство	9	0,5	0	9	2,3	0	10	2,6	0
Командитне товариство	353	393,5	7,1	364	381,9	6,8	429	388,5	6,9
Інші товариства	156	1,4	0	150	3,1	0,1	81	1,1	0
Юридичні особи (приватне право)	**2873**	**3055,2**	**54,9**	**2942**	**3037,2**	**54,2**	**3171**	**2997,1**	**53,5**
Зареєстрований кооператив	1248	1785,5	32,1	1218	1744,5	31,1	1205	1702,2	30,4
Товариство з обмеженою відповідальністю	1466	1180,3	21,2	1560	1206,6	21,5	1755	1204,3	21,5
Акціонерне товариство	55	81,7	1,5	58	79,4	1,4	65	83,6	1,5
Інші юридичні особи	104	7,6	0,1	106	6,7	0,1			
Юридичні особи (публічне право)	**79**	**8,7**	**0,2**	**66**	**8,9**	**0,2**	**77**	**11**	**0,2**
Разом	**31238**	**5565,4**	**100**	**31997**	**5601,1**	**100**	**30393**	**5605,6**	**100**

Джерело: Власні розрахунки за BML, різні роки видання.

Кооперативи. Кількість кооперативних підприємств постійно зменшується і вони являють собою перехідну правову форму. Так, починаючи з 1992 року все більше і більше кооперативів змінює свою правову форму на іншу. З цього часу їх частка в загальній кількості зменшилась на 12% - з 1.464 підприємств на початку до 1.293 на сьогоднішній день. Можна виходити з того, що вони змінюють свою праву форму на товариства з обмеженою відповідальністю, бо частка товариств з обмеженою відповідальністю в цей період часу збільшилась на 22%. Також результати опитування, проведеного в 1994 році, свідчать про те, що 17% всіх кооперативів бажають в найближчі п'ять років змінити свою правову форму на товариство з обмеженою відповідальністю. (порів. FIEDLER et al., 1994, стор. 50.). Починаючи з 1994 року кількість товариств з обмеженою відповідальністю перевищила кількість кооперативів. В 1996 році вже існувало 1.432 товариств з обмеженою відповідальністю.

1.5 Зміна розміру підприємств та структури власності на землю починаючи з 1989 року

Підприємства-правонаступники ЛПГ. Підприємства-правонаступники залишились майже в початковій кількості, проте вони були змушені значно скоротити свої розміри. Крім того, площі, які раніше належали ЛПГ, мали бути віддані підприємцям, які розпочинали свій бізнес та засновували нові підприємства.

Таблиця 6: Зміна середнього розміру підприємств-правонаступників колишніх ЛПГ в формі юридичної особи, з 1989 року по 1995/96 роки

Типи підприємства	1989	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96
		Розмір підприємства в га с-г угідь				
Рослинництво	4.284[1]	2.017	2.131	2.101	2.041	1.683
Тваринництво/ Виробництво кормів	26[2]	1.716	1.533	1.519	1.490	1.373
Змішаний тип		1.472	1.652	1.719	1.717	1.552
Разом	**1.120**	**1.754**	**1.786**	**1.736**	**1.721**	**1.451**

Примітки: [1] ЛПГ зі спеціалізацією в рослинництві, [2] ЛПГ зі спеціалізацією в тваринництві. Після проведеної в 1960 році концентрації та спеціалізації ЛПГ, останні зі спеціалізацією в рослинництві, обробляли площі кормових культур та поставляли готову продукцію ЛПГ, які спеціалізувалися в тваринництві.

Джерело: BML[a], за різні роки.

Як видно із Таблиці 6, розмір підприємств, що займаються рослинництвом, зменшився на 61% з 4.284 га в 1989 році до 1.683 га в період з 1995 по 1996 роки. Тобто сьогодні їх розмір майже на 40% є меншим за первісний. Невеликі за площею спеціалізовані підприємства НДР, які займалися тваринництвом та вирощуванням кормових культур, зменшили площі с-г угідь в період з 1991/92 по 1995/96 роки на 20% після того, як в перші роки реструктуризації (1990/91 роки) внаслідок злиття ЛПГ, що займалися тваринництвом та рослинництвом, вони орендували близько 1.716 га угідь. Середній розмір підприємств усіх виробничих типів складав в 1995/96 роках 1.451 га.

Сімейні господарства. Сімейні господарства (індивідуальні господарства та товариства) мали значне зростання, як це видно із Таблиці 7, де наведено дані про розвиток розмірів підприємств. Так, з початку існування індивідуальних господарств (1991/92 роки) до 1994/95 років їх середні розміри зросли на 41% і дорівнювали 161 га. Цей показник майже вдвічі перевищує аналогічні дані по Великобританії (67 га), яка є країною ЄС з високим ступенем концентрації власності на землю. Рослинницькі підприємства з усіх індивідуальних господарств навіть збільшили свої середні розміри до 220 га. Це майже в чотири рази більше ніж середній показник (58 га) для аналогічних підприємств в Західній Німеччині (порів. BML[X], 1996, стор. 21). Станом на 1994/95 фінансовий рік товариства збільшили свої розміри в середньому на 27% до 415 га. На відміну від індивідуальних господарств в групі цих підприємств з 1993/94 років знову спостерігається незначне зменшення середніх розмірів господарств.

Таблиця 7: Зміни розмірів підприємств та частки орендованих угідь для індивідуальних господарств та товариств, 1991/92 - 1994/95 рр.

	Сільськогосподарські угіддя в га				Частка оренд. угідь, в %	
	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1991/92	1994/95
Рослинництво						
Індивідуальні господарства	161	197	219	220	89	92
Товариства	425	550	567	594	95	99
Вирощування кормових культур						
Індивідуальні господарства	65	80	89	91	79	84
Товариства	180	266	288	264	93	95
Разом						
Індивідуальні господарства	114	141	157	161	87	90
Товариства	328	444	436	415	95	98

Джерело: BML[a], 1996, Materialband, стор. 65f., стор. 278, стор. 294; BML, 1993, Materialband, стор. 308, 320.

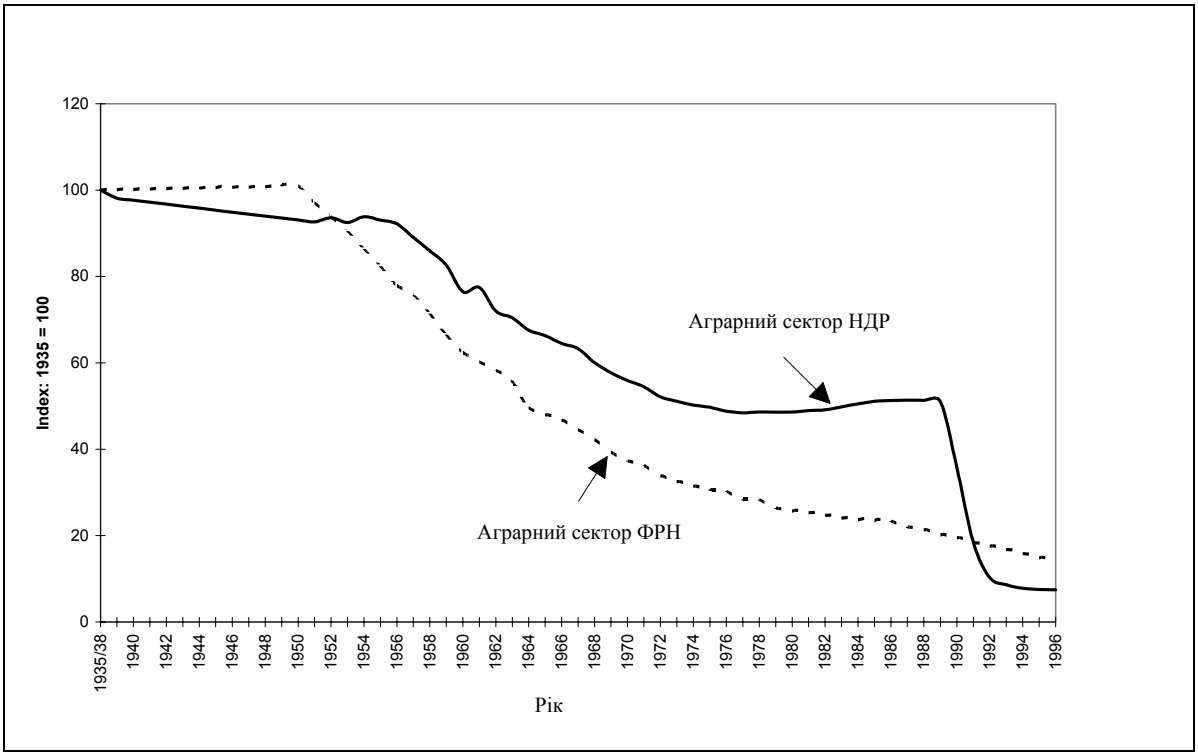
Співвідношення угідь, що знаходяться у власності їх господарів та тих, що орендуються. Індивідуальні господарства, товариства та юридичні особи через значну частку орендованих угідь залежать від добре розвинутого ринку оренди землі. Незважаючи на той факт, що близько

80% с-г угідь знаходяться в приватній і лише 20% - у державній власності, виробниче використання власних земельних ділянок їх володарями (9,4% угідь) є скоріше виключенням ніж правилом. Близько 91% всіх угідь в колишній НДР (1995) не обробляються ні державою, ні приватними особами-власниками . На відміну від нових Федеральних земель, в Західній Німеччині лише 47% угідь обробляються не самим власниками землі, а віддаються в оренду (порів. BML, 1997, Materialband, стор. 19.). Таблиця показує, що угіддя індивідуальних господарств лише на 10% знаходяться у власності їх господарів, а на 90% орендуються. Що стосується товариств, то частка угідь, яка знаходиться у власності господарів, ще менше – в середньому 2%. Підприємства, які займаються вирощуванням кормових культур, в цілому мають більш високу частку власних земель – відповідно 16% та 5% (індивідуальні господарства та товариства), що пояснюється скуповуванням земельних ділянок поблизу власних будівель. В порівнянні з індивідуальними господарствами, юридичні особи ще більше залежать від орендованих земельних ділянок. Так вони в середньому мають частку власних земель на рівні 1%, вірніше орендовані угіддя складають 99% (BML[a], 1996, Materialband, стор. 301). Визначною причиною великого значення орендованих земель є обмеження для цих підприємств щодо ліквідності та максимальних обсягів взятих кредитів, які не дозволяють купувати землю. Також і пов'язане з цим обмеження мобільності може бути мотивом для збільшення розміру підприємства. Значна питома вага орендованих земель ще раз дає змогу зрозуміти, що ефективно функціонуючий ринок оренди землі відіграє визначну роль в процесі реструктуризації колишніх ЛПГ.

1.6 Розвиток працемісткості

Трудові ресурси на підприємствах-правонастпниках ЛПГ. Колишні ЛПГ змогли швидко пристосувати до нових ринкових умов завдяки звільненню своїх співробітників. Так, працемісткість ЛПГ зменшилась на 80% з 13,5 робітників на 100 га с-г угідь станом на 1989 рік до 2,7 робітників на 100 га с-г угідь в 1994/95 роках. Рисунок 2 показує достатньо значне скорочення трудових ресурсів в сфері сільського господарства в період з 1989 по 1992 роки. Отже, одним рішучим кроком було вирішено проблему недостатньої в порівнянні із західнонімецьким аграрним сектором продуктивності праці. В цілому, в період з 1989 по 1996 роки кількість сільськогосподарських робітників в аграрному секторі НДР було скорочено на 85,4% до 126.000 чоловік. Отже, починаючи з 1989 року близько 740.000 робітників було виведено із сфери сільськогосподарського виробництва в нових Федеральних землях Німеччини. Ця цифра приблизно дорівнює кількості зайнятих в аграрному секторі ФРН станом на початок реструктуризації підприємств (1990). Процес перетоку робочої сили із сільського господарства в інші галузі економіки уповільнюється. Проте, здається, його все ще не завершено, бо навіть в 1996 році близько 1,3% зайнятих в сільському господарстві Східної Німеччини були змушені шукати нову роботу. Процес швидкого перетоку робочої сили із сфери аграрного виробництва можна пояснити двома причинами. Однією причиною є зміна цін на готову аграрну продукцію в порівнянні із періодом до реструктуризації, яка відбулася через зміну ринкового та політичного середовища.

Рисунок 2: Порівняння змін в кількості робітників в аграрному секторі старих та нових Федеральних земель Німеччини, з 1935 по 1996 роки

Джерело: Власні розрахунки за STATISTISCHES AMT DER DDR, різні роки видання; BML[b], різні роки.

Наступною причиною швидкого скорочення робочої сили була зміна цінового співвідношення факторів виробництва через зміну загальноекономічного середовища в країні, як наприклад завищений обмінний курс марки НДР, значне зростання реальної заробітної плати та високі альтернативні видатки завдяки існуванню численних соціальних програм з боку держави. Так, з приблизно 550.000 звільнених до 1991 року працівників, 27% отримали фінансову допомогу по безробіттю, 19% були перекваліфіковані або взяли участь у заходах по підвищенню зайнятості, ще 25% отримали компенсацію за завчасний вихід на пенсію та 7% отримали державну пенсію. 22% звільнених знайшли роботу поза сферою агарного виробництва (власні розрахунки за BML[a], 1992, стор. 19). Якщо рахувати звільненими безробітних, перекваліфікованих та осіб, що брали участь в заходах по підвищенню зайнятості, то безробіття в сільському господарстві зросло внаслідок звільнень на 28%. Таким чином, аграрний сектор сприяв зростанню питомої ваги безробітних в сільській місцевості більше ніж на 20%.

2 Розвиток відносин власності в сфері аграрного виробництва в Федеративній Республіці Німеччина з 1966 по 1997 роки

Викладений нижче аналіз надає інформацію про те, наскільки змінились відносини власності в сфері аграрного виробництва в Федеративній Республіці Німеччина починаючи з середини 60-тих років. При інтерпретації цих даних потрібно брати до уваги ряд аспектів.

1. Статистика не дає жодних точних даних про власність на сільськогосподарські угіддя в Німеччини. Проте, існують дані про права власності сільськогосподарських підприємств, що займаються виробничою діяльністю. Точні дані про відносини власності повинні мати власники сільськогосподарських угідь та регулярно подавати інформацію про концентрацію власності та її зміни до відповідних статистичних органів. На жаль, такі дані нам недоступні. Незважаючи на це, на основі представлених в цій роботі даних можна зробити цікаві висновки.
2. Як видно із наведених нижче даних, в Федеративній Республіці Німеччина протягом останніх 30 років не відбулося значної концентрації власності на землю. Але такий

висновок не можна просто так переносити на інші країни. Купівля землі в Німеччині з метою аграрного виробництва є зовсім непривабливою справою. Різниця між ціною землі та розміром орендної плати є дуже значною, оскільки попит на землю з метою несільськогосподарського її використання в Німеччині є дуже значним. Тому дуже рідко для сільськогосподарських підприємств є вигідним купувати землю. Оренда земельних ділянок є, як правило, набагато вигіднішою.

Існує декілька аргументів на користь того, що ситуація в Україні є іншою. Проте, ці аргументи не можуть бути наведеними в цій роботі. Це буде зроблено в новій роботі з цієї тематики Німецької консультативної групи з питань економічних реформ при Уряді України, яка має з'явитися в найближчому майбутньому.

2.1 Дані

В Таблиці 8 наведено дані про кількість підприємств (колонка I) та їх сільськогосподарські угіддя (колонка II) в період з 1966 по 1997 роки. Кількість сільськогосподарських підприємств в старих Федеральних землях Німеччини починаючи з 1966 року (близько 1,25 млн. підприємств) постійно зменшується і дорівнює станом на 1997 рік лише 504.000 господарських одиниць. Проте площа сільськогосподарських угідь цих підприємств в той же самий проміжок часу зменшилася лише на 1 млн. га – з 12,7 млн. до 11,6 млн. га. Це можна пояснити, в першу чергу, зростаючим використанням землі для житлового будівництва та транспортних мереж. Із колонки III видно, яка частка сільськогосподарських угідь, які обробляються цими підприємствами, знаходиться у їх власності. Крім того в колонці IV наведено дані про частку орендованих земель. Якщо площа земель, що обробляються і одночасно знаходяться у власності підприємств, постійно зменшується, то частка орендованих земель весь час зростає. Як це видно із колонки V, зростає також середня площа угідь в розрахунку на одне підприємство – з 10,2 га в 1966 році до 23,1 га в 1997 році. Дані із колонок VI та VII свідчать про те, що збільшення кількості підприємств лише незначною мірою має завдячувати збільшенню площ власних земель. Замість цього можна стверджувати, що зростання відбувалося майже безвиключно за рахунок оренди нових земель. Той факт, що середня площа власних земель господарюючого підприємства збільшилася з 7,9 га в 1966 році до 11,8 га в 1997 році, можна скоріше всього пояснити, передусім, тим, що підприємства з невеликою площею угідь припинили своє існування, а господарства з значною часткою власних земель орендували нові землі. Саме тому зросла середня площа орендованих земель одного підприємства з 2,3 га в 1966 році до 11,3 га в 1997 році. Частка земель, які орендували підприємства, складала в 1966 році 22,5% і зросла в 1997 році до 48,9%.

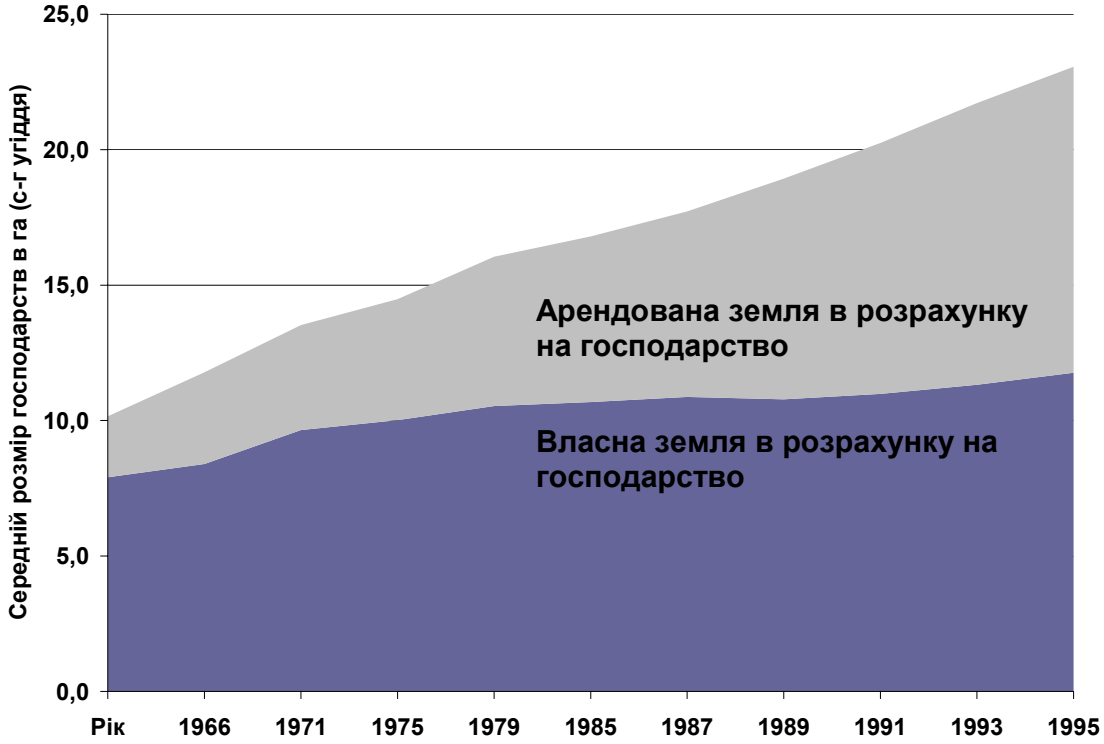
Таблиця 8: Розвиток відносин власності на землю у сфері аграрного виробництва в Федеративній Республіці Німеччина

	I	II	III	IV	V	VI	VII
Рік	Кіл-сть підприємств	Площа с-г угідь, разом	В тому числі власність с-г підприємств	В тому числі орендовані землі	Середня площа одного підприємства	Середня площа, що знаходиться у власності одного підприємства	Середня орендована площа одного підприємства
1966	1.246.035	12.678.281	9.847.408	2.807.934	10,2	7,9	2,3
1971	1.067.504	12.616.226	8.963.596	3.616.392	11,8	8,4	3,4
1975	908.300	12.435.100	8.767.000	3.515.100	13,7	9,7	3,9
1979	831.100	12.034.000	8.324.800	3.709.200	14,5	10,0	4,5
1985	740.500	11.884.100	7.802.600	4.081.500	16,0	10,5	5,5
1987	705.100	11.842.900	7.533.500	4.309.400	16,8	10,7	6,1
1989	665.100	11.786.400	7.229.900	4.556.500	17,7	10,9	6,9
1991	621.000	11.754.400	6.694.700	5.059.700	18,9	10,8	8,1
1993	579.300	11.731.400	6.363.200	5.368.200	20,3	11,0	9,3
1995	535.900	11.637.600	6.065.900	5.571.700	21,7	11,3	10,4
1997	504.000	11.622.900	5.927.200	5.695.700	23,1	11,8	11,3

Джерело: Statistisches Bundesamt, Land- und Forstwirtschaft, Fischerei: Eigentums und Pachtverhältnisse. Fachserie 3, Reihe 2.1.6. за різні роки.

Це співвідношення ще раз зображено на Рисунку 3 графічно.

Рисунок 3: Середнє співвідношення власних та орендованих земель сільськогосподарського підприємства в старих Федеральних землях Німеччини в період з

1966 по 1997 роки

Джерело: Statistisches Bundesamt, Land- und Forstwirtschaft, Fischerei: Eigentums und Pachtverhältnisse. Fachserie 3, Reihe 2.1.6. за різіні роки.

Таблиця 9 ідентична за своєю структурою з Таблицею 8. Проте в ній зібрані дані не про всі сільськогосподарські підприємства ФРН, а лише про господарства з площею угідь більшою за 50 га. Ці підприємства вже перетнули свій поріг росту. Якщо загальна кількість сільськогосподарських підприємств в ФРН постійно зменшується, то, починаючи з 1966 року, число підприємств з площею більшою за 50 га постійно зростає, як це видно із колонки I Таблиці 9. Цікавим фактом є те, що з 1966 року середня площа власних угідь цих підприємств постійно зменшується – з 60,4 га на одне підприємство (1966) лише до 35,3 га в 1997 році (колонка VI).

Таблиця 9: Розвиток відносин власності в сфері аграрного виробництва в Федеративній Республіці Німеччина для підприємств з площею с-г угідь більшою за 50 га

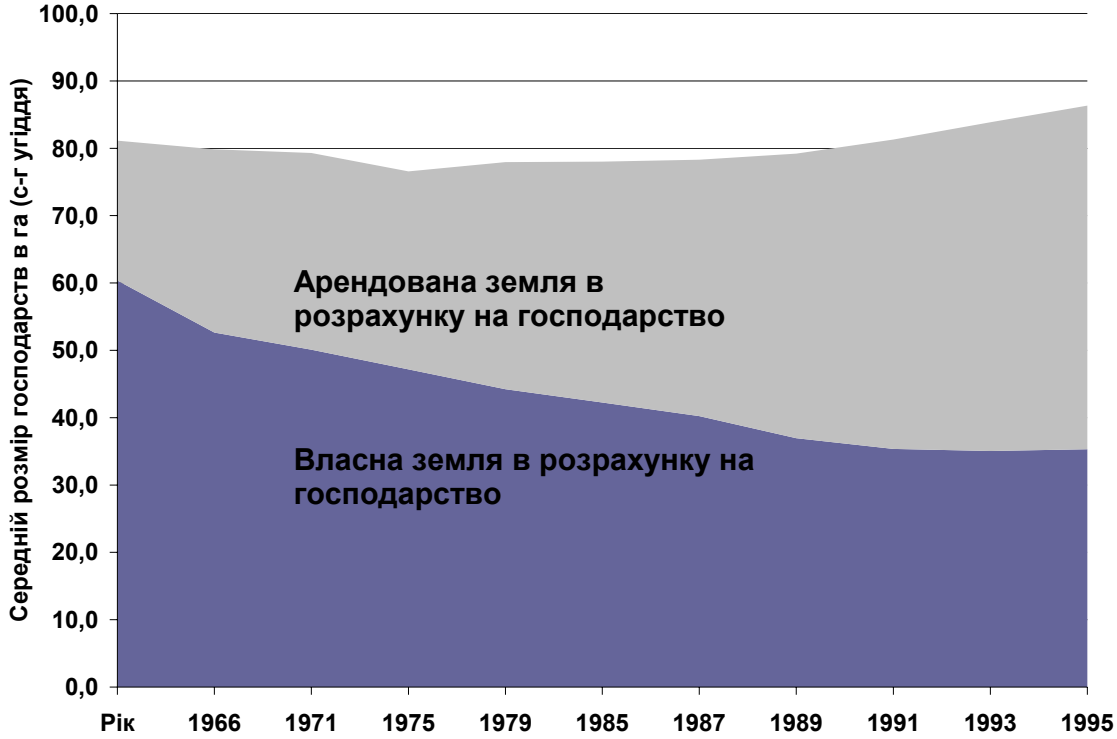
	I	II	III	IV	V	VI	VII
	Кіл-сть підприємств	Площа с-г угідь, разом	В тому числі власність с-г підприємств	В тому числі орендовані землі	Середня площа одного підприємства	Середня площа, що знаходиться у власності одного підприємства	Середня орендована площа одного підприємства
1966	17.320	1.405.404	1.045.678	359.726	81,1	60,4	20,8
1971	21.057	1.680.967	1.108.408	572.559	79,8	52,6	27,2
1975	26.500	2.101.200	1.327.200	774.000	79,3	50,1	29,2
1979	29.300	2.243.000	1.382.300	860.700	76,6	47,2	29,4
1985	37.300	2.907.400	1.649.700	1.257.700	77,9	44,2	33,7
1987	40.700	3.175.000	1.719.500	1.455.500	78,0	42,2	35,8
1989	45.600	3.570.800	1.834.900	1.735.900	78,3	40,2	38,1
1991	51.700	4.095.300	1.910.200	2.185.100	79,2	36,9	42,3
1993	57.400	4.666.200	2.029.400	2.636.800	81,3	35,4	45,9
1995	61.500	5.158.200	2.156.000	3.002.200	83,9	35,1	48,8
1997	65.300	5.636.300	2.305.300	3.331.000	86,3	35,3	51,0

Джерело: Statistisches Bundesamt, Land- und Forstwirtschaft, Fischerei: Eigentums und Pachtverhältnisse. Fachserie 3, Reihe 2.1.6. різні роки видання.

Аналіз даних свідчить про те, що підприємства, які належать до групи з 50 та більше га в розрахунку на одне господарство, зростають не за рахунок, або лише в дуже незначній мірі за рахунок купівлі нових земель. Зростання підприємств відбувалося за рахунок оренди нових земельних ділянок. Середня площа орендованих земель цих підприємств зросла з 20,8 га в 1966 році до 51,0 га в 1997 році. Таким чином, частка орендованих цими підприємствами земель в загальній площі сільськогосподарських угідь зросла з 25,6% до 59%. На сьогодні, тобто в 1997 році, загальна орендована цими підприємствами площа (колонка IV) складає 3,3 млн. га і являє собою 25% всіх сільськогосподарських угідь в старих Федеральних землях Німеччини.

Співвідношення розмірів підприємств, власних та орендованих площ ще раз графічно зображено на Рисунку 4.

Рисунок 4: Площі власних та орендованих земель підприємств з площею угідь більшою за 50 га в Федеративній Республіці Німеччина, 1966 по 1997 роки

Джерело: Statistisches Bundesamt, Land- und Forstwirtschaft, Fischerei: Eigentums und Pachtverhältnisse. Fachserie 3, Reihe 2.1.6. за різні роки.

2.2 Резюме

Навіть якщо представлені в цій роботі дані не дають повного уявлення про відносини власності на землю в сфері сільського господарства в Німеччині, то можна зробити наступні висновки:

1. Частка земель, орендованих сільськогосподарськими підприємствами, постійно збільшується і складає на сьогодні в старих Федеральних землях Німеччини в середньому близько 50%.
2. Збільшення розмірів підприємств, яке є необхідністю в процесі реструктуризації, відбувається здебільшого за рахунок оренди нових земельних ділянок, а не за рахунок купівлі землі. Підтвердженням цьому може слугувати той факт, що частка орендованих земель у зростаючих підприємств є набагато більшою ніж в середньому по всіх сільськогосподарських підприємствах.
3. Це означає також, що сільськогосподарські підприємства, які припиняють свою діяльність – в середньому їх частка становить 3-5% за рік, як правило, не продають свої землі, а здають їх в оренду.
4. Таким чином, в Німеччині не постерігаються процеси концентрації власності на землю.
5. Той факт, що власність на землю та можливість продажу землі все ж таки є дуже важливими для сільськогосподарських підприємств, підтверджується необхідністю отримання кредитів під заставу землі. Для банків існування ринку землі є дуже важливим, оскільки в цьому випадку вони отримують гарантію того, що зможуть в разі неповернення кредитів продати земельні ділянки позичальника. Проте, банки в такому розвитку подій не зацікавлені. Вже сама можливість того, що банки в разі неповернення кредитів можуть продати землю, є достатнім засобом тиску на сільськогосподарські підприємства. Практика показує, що в старих Федеральних землях Німеччини такі крайні заходи і примусові аукціони з продажу землі є дуже рідким явищем.

Л.Ш., червень 2001 року